

Hava Pinhas-Cohen

Felhőkbe ásított sírok fölött

Kertész Imre Kaddis

a meg nem született gyermekért című könyvéről

*Jenny Label lelkiüdvéért,
aki holokauszt-túlélő, barcos és
a jugoszláv zsidóság jelentős kutatója volt,
s akiért nincs senki, aki Kaddist mondjon.*

Kisméretű könyv, fehér színű és szerény kivitelű, 105 oldal, elég zsúfoltan szedve. Furcsa és csodálatos cím: *Kaddis a meg nem született gyermekért*^o. Az író: Kertész Imre, a fordító: Itámár Jáoz-Keszt, a kiadó: *HaMeorer* és a megjelenés ideje: 2002.

Egy könyvesboltban bukkantam rá a szerény kivitelű kötetre, véletlenül. Nem tudtam a könyv létezéséről vagy a fordításáról. Sem kritikák, sem pedig recenziók nem tájékoztattak a könyv megjelenéséről. Elolvastam ezt az esszét – vagy nevezem vallomásnak, tanulmánynak, történetnek?, nincs is pontos műfaji megnevezésem e műre – ,amely megváltoztatta az életemet.

Ez a vallomásos szöveg tette számomra először világossá mindazt, ami nekem láthatatlan és megérinthatetlen, mivelhogy abban a szerencsében volt részem, hogy Izraelben szülehettem, tíz évvel a holokauszt után, és hét vagy nyolc évre rá, hogy a szüleim Izraelben telepedtek le (Bulgáriából – *a szerk.*).

Magától értetődő és kételyektől mentes izraeli és zsidó azonosságtudattal nőtem fel. Egy olyasfajta érzéssel azonban, hogy valamilyen nagy rejtély lebeg a létezésem és az azonosságtudatom felett. Talán a „felett” szó helyett pontosabb lenne azt mondani, hogy *alatt*? Mert Kertész vallomása *felás* bennem mindent. Kertész Imre a maga módján felfedett számomra egy titkot magamról, az azonosságtudatomról, titkot, amely kihantolja a zsidó múltamat, a családom múltját Európában.

A mű címe, a maga hatalmas ellentmondásával, vonzotta a tekintetemet: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. A Kaddis a legismertebb zsidó ima. Része a közösségi imának. A Kaddis lényege a magasztalás és a kérés, mely az Örökkévaló szentségének nagyságáért és felemelkedéséért szól. Az imát arámi nyelven mondják, ez volt a népnyelv, amikor az imát megszövegezték.

A kabbalisták szerint a Kaddis a különböző részeiben felemeli az imát más és más szentségi fokozatokra. Több magyarázata is van, hogy nemzedékek során a Kaddis-ima összekapcsolódott a gyászszertartási szokásokkal, és az elhunyt felett közvetlenül a halála után a fiai által elmondott imával. A fontosabb okok között szerepel, hogy a Kaddis olyan ima, amely a lélek megtisztulásáért és az elhunyt lelkiüdvéért szól. Vannak, akik a kabbalisták nyomán úgy vélik, hogy a Kaddis többszöri elmondása segíti az elhunyt lelkét abban, hogy felszálljon a mennybe. S még további ok, hogy ez az ima megerősíti a Teremtő szent nevét a halál általi elmúlással szemben.

Ha a Kaddis a kulturális összefüggésben öszszefonódik a fiú apja halála után mondott imájával, vagy bármely imával, amit más elhunyt felett mondanak (apa a fia halálakor), akkor az ellentmondás csak még tovább tágul. Leginkább, amikor kiderül, hogy ennek a vallomásos esszének (tanulmánynak?, történetnek?) a megírására az készítette Kertész Imrét, hogy úgy döntött, ne szülessen gyermeke.

Az esszé Paul Celan *Halálfüge* című művéből vett idézettel kezdődik:

„... sötétebben szóljon a hegedű aztán, mint a füst felszálltok a szélbe, aztán meglelítek sírokat a felhők között nem lesztek szűken”

(Ford.: Schein Gábor)^{oo}

^o Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Magvető Kiadó, Budapest, 2002; valamennyi idézet e kiadás oldalaira utal.

^{oo} Schein Gábor fordítása a *Múlt és Jövő* 2001/1 számában jelent meg.

Ez a költemény alkotta meg a *sír a felhők között* fogalmát. Ez a fogalom szintén ellentmondásos, hiszen a tudásunk az emberről azt mondja, hogy ő a porból vétetett és oda is tér vissza. Valamint, hogy az „ember” (héberül: *adam*) a földből (héberül: *adama*) teremtődött, és innen kapta a nevét is. Az emberi természet része, hogy él, és amikor eljön a halála napja, megtér az őseihez, és a földbe temetik. Egy gödörbe, meghatározott szélességben és a méretei szerint.

Kertész és Celan koncentrációs táborokban érték át a holokausztot, elvesztették a családjukat és életben maradtak. Mindketten olyan döntést hoztak, amit én személy szerint nehezen értek meg, de nagyon kíváncsi vagyok az indító okaira. Celan úgy döntött, hogy német nyelven folytatja az írást, azon a nyelven, amely őt és családját a halálba küldte. Kertész pedig úgy határozott, hogy életét Berlinben folytatja. Németország fővárosában, amely egyben a Harmadik Birodalom fővárosa is volt. Hogyan lehet ezt megmagyarázni? Egyáltalán, létezik-e valamilyen magyarázat erre?

„...és így is történt, amikor Obláth doktor végre megszólalt és azt mondta, hogy ha azt mondja, hogy mulasztásnak érzi, ami történt, illetve ami nem történt meg, úgy nem a folytatódásra, erre a némileg elvont, bár, valljuk be, alapjában mégiscsak kielégítő megnyugvásra gondol, amennyiben betöltötte – illetve, s épp ez az, hogy nem töltötte be – a személyes és személy feletti dolgát e földön, vagyis a létfenntartáson kívül e létnek, tehát önmagának az utódokban meghoszabított és megsokasított továbbélését, túlélését...” (15. old.)

Miután Dr. Obláth megvallja a félelmeit az öregséggel és az érzelmi elmeszesedéssel kapcsolatban, Kertész elmondja az álláspontját, ami egyáltalán nem tekinthető kielégítő válasznak.

„... ezért talán, mondom, de nem a bölcselőnek mondom, csak magamban, az érzelmi elmeszesedéstől nem félni kell, hanem elfogadni, ha éppen nem egyenesen üdvözölni, mint felénk kinyújtott segítő kezét, mely ugyan kétségkívül az árok felé segít...” (16. old.)

Később az első éjszakáról beszél, amely elvezette őt „...az igazi tisztánlátás, vagyis a tudva tudott önfelszámolás hosszú, hosszú s ki tudná, még meddig tartó útján, kezdeti kapavágás a sírhoz, amelyet magamnak – most már kétségtelen – a felhőkbe ágyazok.” (22-23. old.)

A szöveg lenyűgözően ötvözi egyrészt a gyermeki meglátást, a gyermek emlékeit: egy gyermekét, aki felismeri a másságát, egy zsidó gyermek különbözőségét, másrészt pedig egy értelmes,

felnőtt ember látásmódját, aki túlélte a holokausztot, és látta, hogyan ásnak sírokat a felhőkbe.

A könyv első képében Kertész egy reggelről mesél, amelyen elővigyázatlanul kinyitotta a hálószoa ajtaját, és ott a legnagyobb megrökönyödésére meglátott egy „kopasz nőt piros pongyolában”. Időbe telt, amíg a gyermek megértette, hogy a kopasz nő voltaképpen a nagynénje, akit általában vékony és merev szálú, vörösbe hajló barna hajjal szokott látni.

„...a rokon néni, levetkőztetett, kirakati bábuéhoz hasonló, fényes fejével, hol egy hulla, hol a nagy parázna képzetét keltette bennem, akivé a hálószoában éjszakára átváltozik...” (32. old.) A gyermek Kertész a lelke mélyéig megrökönyödik, hatalmas megrázkódtatáson megy keresztül. Ez a megrázkódtatás vezeti el a gyermeket a felismeréshez és az önmeghatározáshoz. Az apja elmagyarázza neki a kopaszság okát, melyet a gyermek belső világa magába zár, és az emlékezetébe vési, és abban a pillanatban, hogy számvetést készít, felidézi ezt az elsődleges eseményt.

„...elmagyarázta, és ebből a magyarázatból én semmit sem értettem, csak a tények tisztátalan borzalmát, pontosabban a tények pusztá, titokzatos és kifürkészhetetlen tényszerűségét, amikor elmagyarázta, hogy a rokon néniék *póliaiak*, hogy a *póliai* nők, vallási okokból, leberetválják a hajukat, és parókat, azaz *sátlit* viselnek; és később aztán, amikor kezdett mind fontosabbá válni, hogy én is zsidó vagyok, minthogy, mint lassacskán kitudódott, ez általában halálbüntetéssel jár, valószínűleg pusztán azért, hogy ezt a megfoghatatlan és különös tény – mármint azt, hogy zsidó vagyok – a maga kellő furcsaságában, de legalább ismerősebb megvilágításban lássam, egyszerre csak azon kaptam magam, hogy értem már, ki vagyok: *kopasz nő a tükör előtt, piros pongyolában.*” (32-33. old.)

Az önazonosság meghatározása egy a gyermek emlékezetében élő képpel, egy kopasz nő piros pongyolában képével, Kertész Imre módján ezt önazonossággá és költői metaforává sűríti, amit lehetetlen meghatározni: „mi jelent zsidónak lenni”, és miért jár a zsidó létért halálbüntetés? Majd a folytatásban elmeséli, hogy budapesti, asszimilálódott zsidó család gyermekeként nem tudta, mit jelent az a fogalom, hogy „zsidó”, de tudta és érezte, hogy zsidóként az állandó helyzete az, hogy ő „bűnös”. Egyszerűen fogalmazva: a zsidó gyerek (ő) mindig bűnös már az alapvető létezésével is, ezért nincs értelme megkérdezni, hogy miért gyűjtik össze az összes zsidó gyermeket, és miért teszik fel őket az autóbuszra, és

küldik őket koncentrációs táborba a városon kívül. A zsidó gyermek azzal a létérzéssel született, hogy ő bűnös.

Számomra, mivel Izraelben születtem, személyesen nem ismerős ez az érzés. Azonban a szöveg olvasásakor kibontakozik a gyermek alapvető érzése arról, hogy ő bűnös. Ekkor váltak érthetővé számomra azok a történetek, amiket gyermekkoromban otthon véletlenül itt-ott hallottam. Ez az egyszerű és ellentmondásos megfogalmazás világossá tette számomra azt, amit csak *éreztem*, de mint első nemzedékes izraeli *nem tudtam*.

A zsidó lét számomra az azonosság és a büszkeség forrása volt, olyan forrás, melyből kiindulva a saját múltam, és a népem múltját kutathattam. De ez az érzés mégiscsak ismerős nekem, izraelinek. Az évek múlásával úgy érzem, hogy maga Izrael az a kopasz nagynéni a piros pongyolában. Különbözik, furcsa állam a népek között, amelyek számára kihívás halálbüntetést mérni rá. Izrael olyan ország, amely nem hasonlít más országokra. A zsidó állam olyan alkotás, amit nem lehet megérteni, mint ahogyan nem lehet megérteni a piros pongyolás nagynéni kopaszágát sem.

A másik metafora, amely a könyvben lenyűgöz, ahogyan Kertész összekapcsolja az írást – amely egyfajta ásás, kutatás, egyfajta életválasztás – valamint a sírok felhőkbe ásását. Az élet választása egyben a halállal való állandó érintkezést is jelenti. Mert Auschwitz után csak a halál érintésével lehet az élethez nyúlni. „Mert egyedül így van értelme mindannak, ami történt, amit tettem, és amit tettem velem, egyedül így van értelme értelmetlen életemnek, még annak is, hogy folytassam, amit elkezdtem, élni és írni, mindegy, melyiket, mindkettőt együtt, hiszen a golyóstoll az én ásóm, ha előre nézek, kizárólag hátrafelé, ha a papírra meredek, kizárólag a múltba látok...” (45.old.)

Kertész Imre nem tágít és folytatja annak az abszurd valóságnak a meghatározását, amelyben él. Az emberi élet alapvető fogalmai a „múlt”, a „jelen” és a „jövő”. Úgy tűnik, hogy ezek a fogalmak érvényüket veszítették az Auschwitz utáni életben. Minden olyan helyzet, amely az élet folytatásáról szól, az egyben a múlt felé való visszakanyarodás olyan valósághoz (és talán ez nem is valóság), melyet nem lehet szóban vagy írásban ábrázolni, és ezért folytatni kell a golyóstollal való ásást, és el kell mesélni az elveszett időt, a napokat, amiket képtelenség megérteni.

Feltételezhető, hogy művészek, vagy olyan emberek, akiknek lételeme az írás, sok közös vo-

nást találnak a könyvben arra vonatkozólag, hogy mi is az írás önmaga. Kertész egy sajátos meghatározást ajánl, amit nehezemre esik közös metaforaként látnom, hacsak nem úgy szemlélem, mint az emberi létezés gyökereit, ugyanakkor az ábrázolás meggyőző.

Kertész az otthonában végzett írás folyamatát ábrázolja: „...fölnézve a ragyogó levegőbe vagy a felhőkre, ahová golyóstollammal a síromat ásom, szorgosan, mint egy kényszermunkás, akit mindennap előfűttenek, hogy mélyebbre döfje az ásót, hogy sötétebb, édesebb hangon hegedülje a halált...” (49-50.old.)

Felnézni a felhőkre és ott sírokat látni?

Amikor Lengyelországba utaztam, és elszorult a szívem a túlságosan is zöld erdők láttán Birkenau mellett, s feltekintvén a felhőkre megéreztem őket – a zsidókat, mint jómagam, akiknek nem volt hová menekülniük.

Ha megered az eső, általában a remény szele csap meg. A szél mozgásában a tengerről a szárazföldre. Mint ma reggel is, amikor házam nyugatra néző ablakából a sötét felhők falát pillantottam meg a horizont felett. Mint sokan mások, imádkozom az esőért, amely a felhőkből jön. Az eső, amely megitatja a földet és a növényeket, és csitítja a szorongást és a félelmet a vízhiány és a kiszáradó Kineret-tó miatt. A felhők az én eretzraeli, Földközi-tengeri világomban áldást jelentenek.

Kertész Imre feltekint Európa felhőire, és ott, azokba ásott sírokat lát. A nyugati kultúrában, a 20. század második felétől nem lehet másként értelmezni ezt a metaforát, csakis a haláltáborok szörnyűséges kéményeiként. A folyamatos ásást az ő következetes és makacs írásfolyamatával köti össze. Az írás folyamata számára hasonló a kényszermunkás munkájához, aki parancsra sírokat ás. Mindkét tevékenység kényszerből való. Az egyik külső, a másik pedig belső kényszer. Nehéz elfogadnom a hasonlat európai vonatkoztatását, de elfogadom a hasonlat másik felét, miszerint van valami a következetes írásban, amely egy megmagyarázhatatlan impulzus következménye, a belső kényszeré.

A lélek mélyének ismétlődő szurkálása „...hogyan sötétebb, édesebb hangon hegedülje a halált...”. Egyrésztől, vajon nem minden művészeti alkotás egyfajta sötétebb, édesebb hegedű-dallam a halállal szemben? Vajon nincs-e minden művészeti alkotásban abszurd megmérettetés az előre tudott halállal? Véleményem szerint, igen, van. Az írás folyamán én is úgy érzem, hogy képtelen párbeszédet folytatok, és mindez nem ér fel a halál

erejével. De én ezt a golyóstollam vagy a számítógémem klaviatúrájának erejével teszem.

Azonban másrésztől, az is világos, hogy létrejött itt egy rejtett párbeszéd Paul Celannal, akinek a versében a megalázott és megszégyenített zsidók muzsikáltak a németeknek az európai zene legjavát:

„előfüttyenti zsidóit parancsolom ássatok sírt a földbe ti meg húzzátok zene kell a tánchoz”

És az ötödik versszakban:

„És kiált lágyabban játszd a halált a halál németmester kiált sötétebben szóljon a hegedű aztán mint a füst felszálltok a szélbe aztán meglelitek sírokat a felhők között nem lesztek szűken”

Paul Celan minden kétséget kizáróan a halált Németországgal azonosítja. Kertész erre az azonosításra épít. Ő a halállal szemben ír, ő Németország. A „Németországiasság”. Egyrésztől, ő feladja az emberiség folytatását. Nincs gyermeke, aki Kaddist mondana utána, és nincs gyermek, aki Kaddist mondana a háború nyomán. Az élet és az életerő részéről magára vállal egy abszurd képet, melyet Németország és a németek állítanak elé, lemondott a születésről, és Európa vagy talán az egész világ örökös „bűnösségének” folytatásáról. Másrésztől, ugyanaz

az eredete annak az ösztönnek, amely az élet folytatásának megszakítására ösztönözte, mint annak, amelynek nyomán alkot, ír, sötétezen és lágyan hegedül Németország előtt. És néha ráadásul még németül is.

Celan és Kertész a maguk meg nem alkuvó módján meghatároznak egy új valóságot, ami nem hasonlít semmilyen más korábbi valóságra. Az élet, az írás, a nyelv, a születés kérdése, az ösztön, az azonosság. Mind olyan fordulatot vesz, amelyre a valóság semmilyen törvénye sem illik rá, csak a nemlétező valóság törvénye. És csak a golyóstollal való ásás segít abban, hogy újból elrendeződjenek a dolgok. Nincs más választásom, mintsem, hogy megköszönjem Celannak és Kertésznek és talán Primo Levinek és másoknak, akik olyanok, mint ők, azt, hogy megérthetjük ezt az ellentmondásos helyet, amiben mi, a zsidók Auschwitz után élünk.

Én, aki átélem a szüleim választását, és másokét, akik hozzájuk hasonlóan otthont építettek a zsidóknak, nehezen értem meg a zsidó élet folytatását az európai ég alatt, ahol zsidókat temettek a felhőkbe.

HÉBERBŐL FORDÍTOTTA: SZILÁGYI ERZSÉBET

A Múlt és Jövő

következő számának tartalmából

Andai Ferenc: Randevú Heidenauban

Hárs György Péter: Radnóti – ahogy tetszik (Pszichoanalízis a Nyugatban III.)

Dalos György: Radnóti körül

Judit Niran: ...mentemben felhőkben ássok...

Huszár Ágnes: Ferencz Győző: Radnóti élete és költészete

Báger Gusztáv: Alvajáró blues. Radnóti Miklósnak (vers)